

WANGUOYI, (1927) Guantangiilin, *Hainingwanzhonggongyishu 1* (Posthumous papers of Professor Wanguoyi) (in Chinese), haining·wanshi.China.

YAMADA, N. (1950) Tyuruku no Seizan Utyukenzan [The sacred Ōtūkān Mountain](in Japanese), The Belleten of The Liberal Arts Faculty, Shizuoka University [Series A: Human Science] No.1, Japan, pp.65-74.

KONYA AĞZINDA 'KÖPEK'E DAİR BAZI SÖZLER

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
[Türkiye]

Özet: Türklerin hayatında köpek türünün önemli bir yeri vardır. *Kedi*, *at* ve *kurt* gibi hayvanlar da benzer yerlere sahiptir. Hayatımızla iç içe olan köpeklerle ilgili olarak çeşitli söz ve söz birlikleri oluşmuştur. Ayrıca, komşu dillerden de eş anlamlı kelimeler dilimize girmiştir: *seg* (Farsça), *kelb/kelp* (Arapça). Dilimizin kullanım çevrimine giren *it*, *zagar*, *fino*, vb. adları da bu arada sayabiliriz. Bu ad zenginliğinin yanında köpeklerle ilgili dil ve halk bilimi açılarından türetmeler yapılmıştır. Bunların başında atasözleri, deyimler ve benzetmeler gelmektedir. Bu söyleyişlerde köpek bazen övülürken bazen de yerilir. Konya'da da bu tür söyleyişler ortaya çıkmıştır. Bazıları komşu illerde de bilinen bu söyleyişlerin unutulmaları da vardır. Yazımızda farklı söz ve söz gruplarından örnekler verilip açıklanmaları yoluna gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Köpek, atasözü, deyim, Konya ağızı.

SOME STATEMENTS ABOUT "THE DOG" IN KONYA DIALECT

Abstract: The dog species has an important place in life of Turks. Animals such as cat, horse and wolf are similar. Various statements and concurrences has formed related with the dog which lives in our pocket. Furthermore, synonymous words from neighbor languages has been adopted into our language: *seg* (Persian), *kelb/kelp* (Arabic). We also may specify the names, *it*, *zagar*, *fino* etc. Derivations have been done related with the dogs in terms of concerning language and folklore as well as this richness in names. Proverbs, idioms and metaphors are the primary. In some of these statements the dog is magnified while it is reviled in some of them. This type of statements have appeared in Konya as well. There are also statements which have been used in some neighbor cities and forgotten in Konya. In our article, different statements and statement groups will be sampled and explained.

Key Words: Dog, proverb, idiom, Konya dialect.

Köpek, Türk'ün hayatında önemli yeri olan hayvanların başında gelir. At, koyun, geyik gibi dört ayaklıların içinde *köpek* evimizin içine kadar alabildiğimiz az sayıdaki hayvanlarda biridir. Önemli diğer bir ad ise *kedidir*.

Türkçe Sözlük, son baskısında köpek için şu bilgileri vermektedir: 1. *isim*, hayvan bilimi Köpekgillerden, boy ve biçim bakımından pek çok cinsi olan, çok iyi koku alan, sadık, bekçilik ve avcılık gibi işler için beslenen memeli hayvan (*Canis familiaris*). 2. Aşağılık niyetlerle yaltaklanan veya davranışları kötü olan kimse için kullanılan bir sövgü sözü (*Türkçe Sözlük* 2009: 1231).

Bugün dilimizde köpeklerle anlamdaş/eşanlamlı olarak kabul gören bir kelimemiz var: *İt*. Ancak her iki kelimenin kullanım alanlarında dikkati çeken farklılıklar da görülür. Dilimize Arapçadan geçen *kelb/kelp* ile Farsçadan geçen *seğ* kelimeleri de ağırlıklı olarak klasik şiirimizde kullanılmıştır. Herhâlde *kelb* kelimesi hemen Tahir Efendi'yi hatırlatacaktır. Ayrıca özel vücut yapıları ve görevleri sebebiyle dilimizde köpekler için kullanılan başka kelimeler de vardır. *Zagar*: *Av köpeği*, *fino*: Evlerde

bulundurulan küçük köpek cinsi. Şu birkaç adı da hatırlatmak isteriz: *Av köpeği*, *çoban köpeği*, *kurt köpeği*.

Tarih kaynaklarındaki *köpek*'e de kısaca bir göz atalım. Orhun Yazıtları'nın Bilge Kağan Anıtı'nın güney yüzünün onuncu satırında *ıt* kelimesi geçer: [ı]t yıl-Köpek Yılı (Tekin 2006: 68-69). Kâşgarlı da aynı kelimeyi kullanmıştır. *It ısırmaz at tepmes time* (I/178-11). 12 Hayvanlı Türk Takviminin on birinci yılı da *It/İt* adını taşımaktadır. Anadolu'da anlatılan efsanelerde *köpek* ve *it*'in yanında *barak* da geçmektedir.

Bir hakaret sözü olan *it oğlu it* sıkça kullanılır. Buna karşılık gerçek ve mecazlı anlamları olarak kullanılan *köpoğlu* (köpekoğlu) daha az kullanılır. Kelimenin gerçek anlamı, daha doğrusu amacı doğrultusunda kullanıldığı yerlerde, 'hain', 'düzenbaz' anlamlarında kullanılır. Öbür anlamı ise 'kurnaz, işini bilir', 'işini bilir zeki' kimseler için sevgiyle söylenir. Üniversite öğrencilik yıllarımda (1960-1965) Türk Dili Tarihi ve Türk Kavimleri gibi derslerimize gelen Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, bu sözü sonuncu anlamında sık sık kullanırdı.

Biz de zaman zaman, yeri gelince, bazılarına, biraz da takdir ve sevgi dozunu artırarak 'Vay, köppoğlusu vay!' demiyor muyuz?

Kelimenin mecaz anlamlarında kullanılması geniş bir alana yayılırsa da biz bu konuya girmeyeceğiz. Ancak âşık edebiyatında, aynı kızı seven ikinci, bazen de üçüncü kişilere karşı kullanılan bir kelimeyi de özellikle hatırlatmak isteriz: *Segrakip/segragıp*. Âşığımız bu sözüyle rakibini köpeklikle suçlamaktadır.

Konya ağzında *köpek* kelimesinin dışında *it* de yaygın olarak kullanılır. Okumuşlar arasında ise *kelp* az da olsa görülür. İlimizde *köpek* ve *it* kelimeleri etrafında oluşmuş bir kültür vardır. Bu oluşum, kelime, deyim, atasözü, vb. şekillerinde karşımıza çıkabilir. Bazı kelimeler ise, *köpek* ve *it* gibi asıl kelimelere yer vermemektedir.

Üzerinde durulacak olan örnek söyleyişler, doğup büyüdüğümüz Konya'nın Fahrünnisa Mahallesi'ndeki evimizde kullanılan söyleyişlerden seçilmiştir. Kalıp söz havası taşıyanlar, annem Zeliha Sakaoğlu (1902- 02 Eylül 1999)'dan derlenmiştir. Elbette bunları başka Konyalılar da bilmektedir, ancak biz ilk kez onun (ananım) dilinden işitmiştik.

1. *Villi*. Küçük köpek türünün ifadesi için kullanılır. İnce, zayıf yapıdaki köpekler hem böyle adlandırılır hem de çağrılmaları sırasında bu kelimenin tekrarına başvurulur.

"Gel villi villi, gel villi villi..."

Bu çağırma işlemi onu yiyecek vermek için uygun bir yere yönlendirmek amacıyla yapılır. Bu arada elinizdeki ve tabağınızdaki bir yiyeceği de ona göstererek veya koklatarak yönünü belirleyebilirsiniz.

Bu köpeklerin yabancılara saldırması veya gereksiz yere havlamaları da söz konusu değildir.

Kelimenin mecaz anlamında kullanıldığı da görülür. Haksız olduğu hâlde karşı tarafa laf yetiştirmek amacıyla alçak sesle konuşanlar *villi* gibi davranmakla itham edilir.

2. *Tomas*. Bu kelime bir köpek türü olmayıp özellikle irice olan köpeklerin çağırılması için, tekrar edilerek kullanılan bir sözdür.

"Tomas tomas tomas..."

Ancak bu sözleri köpeğin sahibi veya onun tanıdığı kişiler söylemelidir; yabancıların farklı olan seslerine herhangi bir tepki verilmez.

Kelime, *Derleme Sözlüğü*'nde (X/S-T, 3953), Konya'nın Karapınar ilçesinde, 'tombul, toparlak, tıknaz' anlamlarında yer almaktadır. Acaba, bu kelimeyle çağrılan köpeklerin böyle bir fiziki yapıları mı vardı?

Yaşları üç ile beş arasındaki, özellikle tombulca olan erkek çocuklarına da, bir tür iltifat olmak üzere *tomas* diye seslenildiği de olurdu.

3. *Köpek takgayı* (takkeyi) *niynesin* (neylesin), *dingildese* (sallansa) *düşer*.

Bu söz mecazlı bir söyleyiştir ve köpekler için kullanılmaz. Daha çok erkek çocukları için kullanılır. Yeni bir elbise veya ayakkabı alınan çocuk, kısa bir süre sonra, özellikle bir oyundan sonra elbisesini veya ayakkabısını kirletir, yırtar veya onlara zarar verirse bu söz kullanılır.

Ancak dönemin şartları çocukların bu tür zarar verici hareketleri için uygun birer ortamdır. Çocuk bahçelerinin olmadığı, oynamak için ağaç dallarında akrobatik numaralar yapmaları, mevsimine göre, karlı, yağmurlu, çamurlu sokak aralarında oynamaları elbette kıyafetlerin ve ayakkabıların zarar görmesine yol açacaktır. Eve dönüşte ise anneden veya abladan bu sözün işitilmesi kaçınılmaz olacaktır.

4. *Köpekler alır gezmeden meramı*.

Köpekler kedilerden daha çok gezip tozarlar, dolayısıyla bu sözün onlara yakışması tabiidir. Ancak sözün asıl muhatapları insanlardır. Daha çok da erkek çocuklar için kullanılırdı. Çünkü kız çocukları pek sokağa çıkmazlar, çıksalar bile evlerinin önünden pek ayrılmazlardı. Oysa erkek çocukları, hele hele üçü beşi bir araya geldiler mi mahallenin uzak kesimlerine kadar giderlerdi.

O yıllarda apartman kavramı daha gelişmemişti. Konya'nın tamamına yakını geleneksel yapıdaki evlerden oluşuyordu. Bazı mahallelerde 'çay' adı verilen küçük ırmaklar akardı. Ayrıca hemen her mahallenin birkaç çıkmaz sokağı vardı. Evlerin arkalarında bahçelerin olması, bazı bahçelerin duvarlarının alçak veya yıkık olması erkek çocuklarının oralara girip gezip tozmasına yol açardı.

Bütün bu işler olurken yemek saati gelip geçmiştir veya gidilecek bir yer için de geç kalınmıştır. Evin annesinin bu tür erkek çocuklar için söyleyeceği söz de hazırdır artık:

"Köpekler alır gezmeden meramı..."

Çünkü çocuk annesine karşı kendisini savunmak için birtakım cümleler kurardı:

"Anne ya, halamgilin bahçesindeydik."

veya

"Hacı Mevlütlerin sokağındaydık."

Ancak bunların hiçbiri annenin zılgıtından kurtulmaya yetmeyecektir.

Bu söz ergenlik çağına gelmiş gençlerin de çarşılarda, 'gâve' (kahvehane)lerde zaman öldürmesi için de kullanılırdı.

5. *İt boku eme yaradı.*

Em kelimesi 'ilaç, merhem' anlamında kullanılan bir kelimedir. Son yıllarda gazetelerin geleneksel bulmacaları ile çengel bulmacalarında sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Bilirsiniz, kediler kakalarını yaptıktan sonra üzerini örterler, ancak köpeklerde böyle bir davranış biçimi yoktur. Kediler için söylenilen, 'Bokun şifa demişler, hemen gömmüş' sözü de bu özelliği için söylenmiştir.

İt ile ilgili sözümüz de insanlar için söylenilen sözlerimizdendir. Söyleyenler genelde evin büyükleri, muhatapları ise yine çocuklardır. Burada cinsiyet ayrımı yapılmaz, kız ve erkek çocukları için söylenir.

Çocukların yapması istenilen bir iş vardır: Bakkala gidip ekmek almak, komşuya bir şey götürmek, odada uymakta olan küçük kardeşinin beşiğini sallamak, vb. Çocuk kendince geçerli bir mazeret bularak bu işleri yapmak istemez. Mesela sokakta oynamaktadır ve oyunun sonu yaklaşmıştır. Beşik sallama işinde ise 'günülemek' (kıskanmak) söz konusudur. Pabucunu dama atan 'ufaklık' uyumasa uyumasın, ona ne?

Özellikle Ramazan aylarında, yaşları henüz oruç tutma çağına gelmemiş olan çocuklardan yemeklerin tuzuna bakmaları, yemeğin pişip pişmediğini kontrol etmeleri istenilir. Evde olmaları daha uygun olan kız çocukları bu iş için biçilmiş kaftandır. Ancak kız çocuğunun olmadığı evlerde bu iş erkek çocuklarının damaklarına emanet edilir.

Eh, çocuklar bu işlere gönülsüz iseler büyükleri o sözü söylemeye gönüllüdürler:

"N'olacak, it boku eme yaradı!"

Söz, az da olsa günlük hayatın değişik aşamalarında daha büyük yaşta olanlar için de kullanılırdı.

Aşağıdaki sözler bütün ülkede yaygın olmayan, bazı yerlerde, bu arada Konya'da da söylenen sözlerdir. Bunların açıklaması yoluna gitmeden sadece birkaç örneğiyle yetinilecektir.

İt eniği böyür, it olur, yavşak böyür bit olur.

İt ürür, kendini yorar.

İt yatağında ekmek ufağı arama.

İt üremeye hevesli.

Köpek nerede ise kuyruğu da orada.

Köpek ürür, kendini yorar.

Köpek kapıdan arık gerek.

Köpeğin ahmağı baklavadan pay umar.

Kedi-köpek konusunda babamın bir görüşü vardı; onu da yeri gelmişken okuyucularıyla paylaşmak isterim. O derdi ki:

"Biz kedileri çağırırken, 'Gel pisi pisi', kovalarken de 'Pist, pise' deriz. Köpekleri kovalarken de 'Hoş' deriz. Hâlbuki bu sözleri farklı şekillerde söylemeliyiz. Kedilere daima 'pis pis', köpeklere de 'Hoş hoş' demeliyiz."

Ancak o, bu söyleyişlerin sebebini açıklamamıştı; daha doğrusu bizim çocuk dünyamız bunun sebebini sormayı akıl edememişti. Oysa evimizde sürekli olarak bir kedimiz vardı ve yer sofrasına, hemen az gerimizde kalmak kaydıyla o da gelir,

kedilere özgü oturuş tarzıyla yerini alırdı. Hatta bazen sağ ön patisini yakın olduğu kimseye dokundurur, varlığından haberdar ederdi. Buna karşılık bizim, evimizin arkasında bağ ve bahçemiz olmasına karşılık hiçbir zaman köpeğimiz olmamıştı.

Elbette *köpek* ile ilgili söylenilecek başka sözler de vardır; ancak biz, bir katkı olmak üzere birkaçıyla yetiniyoruz.

KAYNAKLAR

Derleme Sözlüğü X / S-T (1972), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂŞGARLI MAHMÛD (1939), *Dîvânü Lügâti't-Türk Tercemesi I*, (çev. Besim

ATALAY) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, Talat (2006), *Orhun Yazıtları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.